

Munsö kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Munsö kyrka

Adelsö-Munsö församling, Birka kontrakt, Stockholms stift

Munsö prästgård 1:32, Munsö socken, Ekerö kommun, Stockholms län, Uppland

Munsö kyrka uppfördes som **rundkyrka** under 1100-talet. Kyrkan hade då delvis funktionen som försvarsanläggning. På rundhusets vind fanns ett stort rum för skyddssökande människor och deras ägodelar, den s k Jungfrukammaren. Ovanför skyddsvåningen fanns en skyttevåning, där männen försvarade kyrkan genom skyttegluggar på rundhusets murkrön. Idag finns ingenting kvar av denna översta våning.

Under 1300-talet uppfördes **sakristian** i norr. **Vapenhuset** i söder uppfördes under 1400-talet, men **krystvalvet** av tegel tillkom dock något senare. Under 1470-talet uppfördes det kupolliknande valvet i rundhuset, antagligen efter en eldsvåda.

1651–58 uppfördes **gravkoret** i söder för räntmästaren Peder Pedersson Bergenfeldt på Bona. Under 1700-talet såldes **gravkoret** och hamnade i familjen Gierttas ägo, men alltsedan det uppfördes har det, trots ett flertal ägarbyten, hört till gården Bona.

Det var i samband med en reparation 1704–08, ledd av stadsbyggmästaråldermannen Petter Lindberg, som kyrkans västra tillbyggnad uppfördes, i syfte att stödja den skadade rundmuren. Under **koret** inrättades ett **gravkor** för J Nordschöld med familj. Vid samma renovering ersattes rundhusets koniska tak med den spånklädda **barockhuv** rundhuset täcks av idag. Det nuvarande **koret** uppfördes efter förslag av kungl Byggmästaren J Möller 1719, och ersatte

då kyrkans äldre, halvrunda **kor**. Samtidigt vidgades **triumfbågen**. Under östra **koret** inrättades ett gravkor för E Adelstierna med familj. I samband med en renovering 1856 förstörades fönstren i rundhuset.

Munsö kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen och ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården. Kommunala områdesbestämmelser finns för avsikt att skydda landskapsbild och bebyggelse.

HISTORIK

De äldsta spåren av bosättningar som påträffats på Munsö har järnålders- eller bronsålderskaraktär. Flera av storgodsens i området har anor och rötter i yngre järnåldern.

Sedan medeltiden var gården Bona Munsös största gods. När gården nämns för första gången 1185, ägdes den av ärkebiskopen i Uppsala. Möjligen var det biskopen som lät bygga Munsö kyrka för att den skulle fungera som befäst tillflyktsplats för Bonagodset. Rundkyrkorna i Mälardalen uppfördes just med tanke på försvar. Kyrkans cirkelformade plan har dock även ansetts vara ett arkitektoniskt tema som återgår till Kristi grav.

Namnet Munsö knyts samman med sundet mellan Adelsö och Munsö. Muns- skulle vara genitiv av *mun* ”mykning”, d v s Björkfjärden. En annan tolkning är ordet *mund* ”riktpunkt”.

BESKRIVNING

Omgivningen

Munsö kyrka ligger i ett välbevarat sockencentrum med bl a prästgården, det f d klockarbostället, den numera nedlagda kyrkskolan samt den gamla fattigstugan och handelsboden. Nordväst om kyrkan ligger gården Norrby och öster om kyrkan ligger gården Bona, som historiskt sett har direkta kopplingar till kyrkans historia.

Kyrkomiljön

Sin nuvarande utsträckning fick kyrkogården 1821. Samtidigt byggdes kyrkogårdens gråstenskallmur om. Kyrkogården omramas av en äldre trädkrans som domineras av lönn och ask. Under senare år har trädkransen kompletterats. Tidigare fanns en stiglucka mot öster, men den ersattes 1832 med nuvarande stolpar och järngrindar. En entré finns även mot nordväst. Fram till entrén i söder leder smala grusgångar. Under 1950-talet utvidgades kyrkogården åt söder och 1994–95 anlades en minneslund på kyrkogårdens södra del.

Klockstapelns står på en kulle sydväst om kyrkan. Den uppfördes 1724–28 och hade då

Exteriör från söder.

Klockstapelns.

föregåtts av en äldre stapel. Ursprungligen hade stapeln en öppen klockbockskonstruktion i nedre delen. När nuvarande inklädnad kom till är okänt. Storklockan och lillklockan har gjutits av trasiga skulpturer från Drottningholm 1723 respektive 1864. Mellanklockan göts 1513.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan består av ett runt kärnparti, rotundan. Kyrkan ligger i öst-västlig riktning med koret i öster. Sakristian vetter mot norr och vapenhuset mot söder. Kyrkans medeltida delar är uppförda av gråsten. Tillbyggnader från nyare tid samt omfattningar och valv är av tegel.

Exteriör

Idag är kyrkans fasader putsade och avfärgade i vit kulör. Under medeltiden var kyrkans murar orappade, men spritputsades i samband med 1700-talets renoveringar. Omfattningar har dock lämnats släta.

Mot sydost och mot norr genombryts rundhuset av rundbågiga fönster. De fick sin nuvarande form 1856 för att bättre harmoniera med

Exteriör från sydväst.

korets och västra tillbyggnadens rundbågiga fönsteröppningar. Gravkoret i söder har äldre glas i blyspröjsar, som är fästade i rödmålad järnplåt. Innan **sakristian** uppfördes i nordost fanns ett fönster mot samma riktning. Det är numera igensatt, men syns interiört i form av en nisch.

Inga av kyrkans äldsta takkonstruktioner finns bevarade. Den nuvarande konstruktionen kom till efter 1700-talets ombyggnad. Rundhusets, **vapenhusets** och **sakristians** tak är täckta med spån. **Koret** och tillbyggnaden i väster är dock belagda med svartmålat plåttak. **Lanternnen** genombryts av småspröjsade fönster med vitmålade fönstersnickerier och kröns av en

spånklädd spira. Det polygonala **gravkoret** är täckt med falsat plåttak, målat i röd kulör och kröns av en kopparkula.

Interiör

Kyrkans nuvarande entré leder in via **vapenhuset** i söder. Den något oregelbundet rundbågiga och ensprångiga portalen är försedd med en panelbeklädd furudörr. Dörrens järnring kan vara medeltida. **Vapenhuset** täcks av ett **kryssvalv**, som kom till något senare än **vapenhuset**.

Portalen mellan **vapenhuset** och rundhuset är kyrkans ursprungliga entré. Endast den nedre delen har dock kvar den ursprungliga omfatt-

Den ursprungliga sydportalen.

Interiör mot öster och rundkyrkans stjärnvalv.

Interiör mot koret i öster.

ningen av profilerad, grå sandsten som framträder i murens ytterliv. Uppåt avslutas portalen av en spetsig båge, troligen tillkommen under 1300-talet. Den sekundära bågen är utförd i tegel. Portalens innerdörr bevarar medeltida järnbeslag.

Rundhuset täcks av **stjärnvalv** från 1400-talets slut. **Koret** och kyrkans västra del har däremot putsat trätak. Väggar och valv är vitlimmade. I bänkkvarteren ligger trägolv, som senast lades om 1856. I samband med en renovering under 1960-talet, fick gångarna nytt trägolv, som numera är belagt med en heltäckningsmatta. Vid renoveringen 1960 täcktes även **korgolvet** med ny kalksten.

Det **polygonala gravkorets** minneshall täcks av ett sexkappigt valv. Valv och väggar är målade i vit kulör. I minneshallen är begravningsföremål och minnesföremål upphängda efter familjen Giertta. Från gravkoret leder den medeltida trappan i rundhusets södra mur, vidare upp till vinden och skyddsrummet.

I samband med 1960-talets renovering tillkom det nuvarande altarbordet med en skiva av en gravhäll från 1600-talet. **Altarringen** tillverkades under 1730-talet, men ändrades och utvidgades under 1860-talet. Idag finns en glasmålning på altaret, föreställande Kristus på korset. Målningen, som skänktes till kyrkan 1905 omges av ett äldre ramverk som härrör från 1719.

Interiör mot **gravkoret** i söder.

Interiör mot predikstolen i norr.

Interiör mot orgeln i väster.

Kyrkorummet fylls av bänkkvarter på vardera sidan om en mittgång. De slutna bänkarna tillkom under 1770-talet men blev ombyggda 1838 och 1856. Senast byggdes bänkarna om i samband med renoveringen under 1960-talet. Då sattes även en äldre bänkdörr in, antagligen från den bänkinredning som fanns i kyrkan under 1650-talet.

Predikstolen tillkom i samband med kyrkans reparation 1651–53, och stod klar 1654. Som donator omnämns bl a Bergenfelts på Bona. Den tillverkades av snickarmästaren Lars Olsson från Hans Behms verkstad i Stockholm. Den gråmålade predikstolen är dekorerad med förgyllda figurer och ornament.

Kyrkans orgel uppfördes 1837–38 av orgelbyggaren Pehr Zacharias Strand. Den byggdes om 1911 av orgelbyggaren C R Löfvander. I sitt nuvarande skick har orgeln 6 stämmor renoverade senast 1981. Den ursprungliga fasaden är dock bevarad med överstycke i **empirestil**.

Inventarier

Kyrkans väggar dekorerar av ett antal ljusplåtar av förtent järnplåt. De tillverkades under 1700-talet och är utsmyckade med blomstermönster

och varierande figurframställningar i mitten. I kyrkorummet finns även tre **begravningsvapen** från 1600- och 1700-talen.

Kyrkans äldsta inventarium är dopfunten från omkring 1200. Den är tillverkad av grov, grå sandsten och saknar uttömningshål. Den medeltida fotens nedre del är borta och har ersatts med en sekundär. Till de medeltida inventarierna hör även fyra träskulpturer från två altarskåp, som tillverkades under 1400-talet. Tre av skulpturerna står idag i nischen till kyrkans ursprungliga norrfönster, bredvid predikstolen.

Till kyrkan mer sällsynta inventarier hör en **mässhake** från 1500-talet. Den är tillverkad av omönstrad, slät **atlas** i grå, ursprungligen ljusblå färg. Till kyrkans mer intressanta textilier hör även en **mässhake**, inköpt 1821, som är tillverkad av svart sammet med guldbroderier och dekorerar av kors med törnekrona och strålkran. Från 1800-talet härstammar även ett kalkkläde av svart sammet med silverspets. Kyrkans gamla silver stals vid ett inbrott under 1970-talet. Församlingen har dock köpt tillbaka en förgylld silverkalk från 1578.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Miljön kring Munsö kyrka utgör idag ett välbevarat sockencentrum med bl a prästgården, kyrkskolan och det gamla klockarbostället. Kopplingen till den bevarade och nära belägna gården Bona är betydelsefull i kyrkans historia.

Munsö kyrka är vid sidan om Bromma och Solna, mellansveriges enda bevarade rundkyrkor. Trots flera tillbyggnader kan kyrkans ursprungliga form fortfarande urskiljas. Kyrkans nuvarande form har vuxit fram i samband med de tillbyggnader och reparationer som genomfördes under 1600- och 1700-talet.

Invändigt täcks den medeltida rotundan av ett mäktigt stjärnvalv från 1400-talet. Annars präglas även kyrkans interiör av 1700-talets ombyggnader. Till detta bidrar framförallt koret och bakkoret som skapat en tydlig riktning i kyrkorummet. Riktningen har även förstärkts av de slutna bänkkvarteren. I kontrast till det medeltida rundhusets mörker, står **kolets** och **bakkolets** ljusa interiör. Kyrkorummets 1700-talskaraktär förstärks av inredningen, som trots något skiftande tillkomsttider, sammanhålls av 1700-talets grå kulörer. Väggarnas utsmyckning är homogen med de förtenta ljusplåtarna samt de dominerande **begravningsvapnen**.

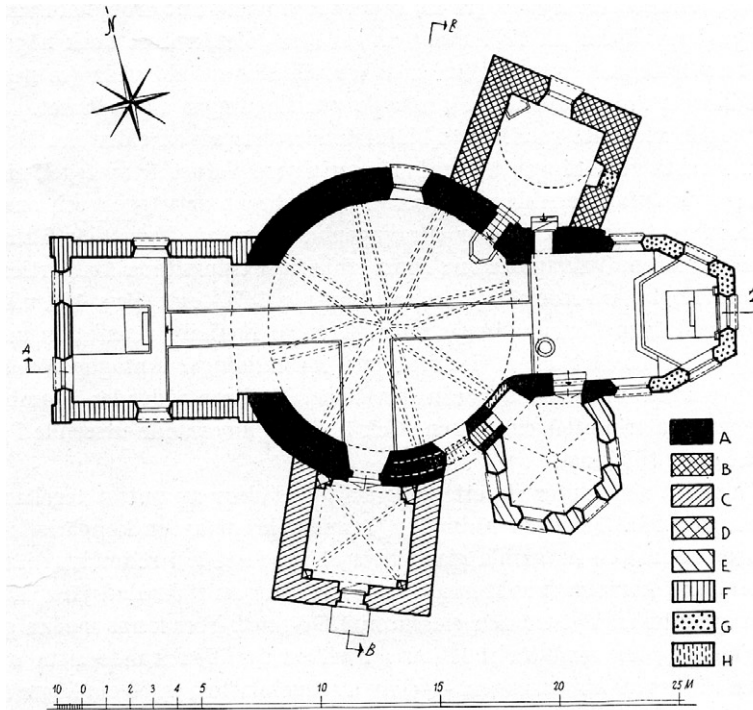
Förutom kyrkorummets **begravningsvapen**, ger Gierttas **gravkor** en tydlig bild av **stormakts-tidens** begravningskick. Men framförallt är gravkoret och begravningsvapnen betydelsefulla kopplingar till de släkter och gods som haft stort inflytande i området, och även på kyrkan.

Om kyrkans äldre historia minner något annorlunda inventarier och byggnadsdetaljer. Nämnas kan det smäckra beslaget från 1300-talet på sydportalen, liksom klockstapelns mellanklocka från 1500-talet. Kyrkan bevarar även en **mässhake** från 1500-talet.

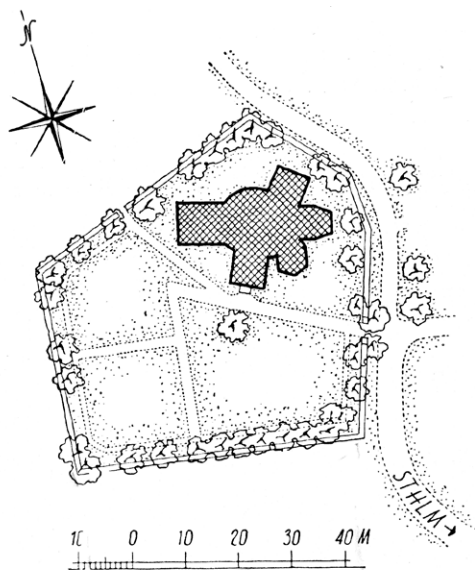
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Munsö kyrka är en av tre bevarade **rundkyrkor** i Mälardalen
- medeltida valv och murverk samt delvis ursprunglig sydportal
- kyrkans exteriör och interiör som tydligt redovisar de olika byggnadsetapperna
- interiörens 1700-talskaraktär
- det välbevarade södra **gravkoret**
- **mässhaken** från 1500-talet.

ORIENTERINGSPLANER

Plan av kyrkan mot norr. Uppmätt av John Söderberg 1948.
Sveriges Kyrkor.

Kyrkogårdsplan. Uppmätt av John Söderberg 1948.
Sveriges Kyrkor.

KRONOLOGI

År	Händelse	Källa
1100-talets slut	Kyrkan uppförs.	Tuulse 1954
Omkring 1200	Dopfunten tillkommer.	dito
1300-tal	Sakristian uppförs i norr.	dito
1400-tal	Vapenhuset uppförs i sydväst.	dito
1470-tal	Rundhuset och vapenhuset förses med ribbvalv av tegel.	dito
1500-tal	Mässhake tillkommer. Tillverkad av omönstrad slät atlas i grå, ursprungligen blå, färg.	dito
1513	Klockstapelns äldsta klocka gjuts.	dito
1651–58	Kyrkoreparation. Valven repareras. Ett gravkor uppförs i söder för familjen Bergenfelt på Bona herrgård. Från 1700-talets början tillhör koret familjen Giertta på Bona. Predikstolen tillkommer samt äldre bänkdörr (numera insatt i de yngre bänkkvarteren)	dito
1700-tal	Krucifix tillverkas. Hänger på korets norra vägg.	dito
1704–08	Tillbyggnad i väster. Kupolvalvet i rundhuset lagas, rundmuren under valvet skos med tegel. Barockhuvan på rundhuset uppförs. Kyrkan spritputsas.	dito
1719	Nuvarande kor uppförs i öster, enligt förslag av kungl Byggmästaren J Möller. Altaruppsatsen tillkommer. I dag finns endast altartavlans ramverk kvar.	dito
1723	Timglas på predikstolen tillkommer.	dito
1720-tal	Nuvarande klockstapel uppförs.	Upplands kyrkor
1732	Altarringen tillverkas.	Tuulse 1954
1774	Ny bänkinredning.	dito
1787	Nummertavlor tillkommer. Dateras till tidigt 1700-tal.	dito
1802	Kakelugn sätts upp i sakristian. Kakelugnen är av 1700-talstyp.	ATA
1821	Inhägnad av gråstenskallmur uppförs. Mässhake inköps. Tillverkad av svart sammet med kors, törnekrona och strålkran.	Tuulse 1956

År	Händelse	Källa
1832	Altarbordet får sin nuvarande form.	Tuulse 1954
1837–38	Orgeln byggs av Pehr Zacharias Strand.	Tuulse 1956
1838	Bänkinredningen byggs om.	Tuulse 1954
1856	Kyrkan genomgår en grundlig renovering efter direktiv av professor F Scholander. Kyrkan vitlimmas invändigt och spritputsas utvändigt. Fönsteröppningarna i rundhuset görs större. Bänkinredningen byggs om. Den äldre altartavlan från 1719 ersätts med ett glasfönster med kors och strålkran. Ny fönsteröppning mot norr. Den ursprungliga fönsteröppningen mot öster ändras under samma tid till ett väggskap.	Tuulse 1954 Tuulse 1956
1862	Altarringen från 1732 ändras och utvidgas.	Tuulse 1954
1903	Smärre reparationer.	dito
1905	Glasfönstret från 1856 ersätts med en glasmålning, föreställande Kristus på korset.	dito
1911	Orgeln byggs om av orgelbyggaren C R Löfvander.	dito
1931–32	Omläggning av spån på rundhuset. Lanterninens fönsterkarmar och bågar ersätts med nya. Putslagningar. Plåttak på koret och långhuset i väster skrapas och målas.	ATA
1933	Kyrkan förses med varmvattenvärmeledning. I samband med detta undersöks äldre grundmurar och gravar.	Tuulse 1954
1938	Installation av elektrisk belysning.	ATA
1952–53	Utvidgning av kyrkogården mot söder, efter förslag av Evert Milles.	dito
1956	Uppgifter om att kyrkan ska renoveras efter ett förslag av Evert Milles. Sannolikt dock inget genomfört eftersom renoveringen 1967, enligt andra källor, uppges vara den första sedan 1856.	dito
1961	Orgeln byggs om.	dito
1964	Rivning av kakelugn i sakristian för att bereda plats åt ett skrudskåp.	dito
1965–67	Konservering av äldre inredningsföremål och inventarier. Bortrivning av befintliga träskåp i vapenhuset . Tegelgolvet kompletteras och lagas. Putslagning och vitkalkning av kyrkans väggar. Nytt trägolv läggs in i gångarna samt i koret fram till altarringen. Ny trappa till Gierttas gravkor . Korgolvet beläggs med ny sten. En gravhäll som påträffats i gravvalven lyfts upp och placeras i korgolvet . Befintliga bänkar ändras, avståndet ökas.	dito

År	Händelse	Källa
1965–67 (forts.)	De två bakre bänkarna tas bort och bänkkvarteret förkortas. Vägglisen sänks till samma höjd överallt men tas helt bort från västra väggen. Under dopfunten placeras ett nytt fundament av sten. Befintlig dörr till Gierttas gravkor tas bort. Ny järngrind inmonteras.	ATA
1972	Fasadrenovering. Putsavknackning, omputsning och avfärgning.	dito
1981	Restaurering av fyra blyinfattade fönster i Gierttas gravkor. Restaurering av orgeln efter förslag av Magnussons orgelbyggeri AB.	ATA
1984	Spåntaket tjärstryks.	dito
1994–95	Minneslund anläggs vid Munsö kyrka. Efter förslag av Lennart Lundqvist Landskapsarkitektkontor AB.	ATA
1999	Minnessvärd sätts upp i kyrkorummet under ätten Blixenstiernas epitafium.	dito
2000	Översyn av textiltförvaring. Befintligt skåp byggs om för att få liggande hyllsystem.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk- topografiska, arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SLM Stockholms läns museum, arkivet

Boëthius, U, *Uägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Bonnier, A C, *Kyrkorna berättar*. Upplands kyrkor 1250–1350, Uppsala 1987

Bratt, P, *Målaröarna*. Kulturhistoriska miljöer, Stockholm 1988

Calissendorff, K, *Ortnamn i Uppland*, Stockholm 1986

Ekerö pastorat, Kyrkoantikvariska utskottet, remissyttrande 2007-03-08

Kulturminnesvårdens riksintressen i Stockholms län. Länsstyrelsen serie U:22, 1997

Nilsson, C, *Kyrkguiden. Uägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 2001

Tuulse, A, *Munsö kyrka*. Upplands kyrkor – 80, Uppsala 1956

Tuulse, A, *Sveriges kyrkor*. Band VI, Häfte 1, Färentuna härad, västra delen, Stockholm 1954